

Tønder, Nord om Slesvig—Frederiksstad, Krieger henstillede, at man skulde tilbyde en bestemt Grænselinje, at trække mellem et Punkt Syd for Flensborg over til Husum, saaledes at ogsaa Husum bevaredes for Danmark.

Den Fremgangsmaade ved en Afgørelse af en saa overvældende stor Betydning at henskyde Valget mellem flere Beslutninger til Kongen, har næppe noget Sidestykke i de konstitutionelle Staters Historie. Og i sin Redegørelse for Begivenhederne 1864 (S. 137 ff.) gaar Monrad selv ind paa, om det overhovedet er tilladeligt at gøre en alternativ Indstilling af denne Art til en konstitutionel Konge. Han gaar i Virkeligheden udenom Spørgsmaalet, men der havde været al Anledning til i denne Studie at fremdrage det under en Udredning af Monrads hele Betragtning af Kongedømmet i Danmark.

Heller ikke findes der nogetsteds i Bogen en samlet Redegørelse af Monrads Stilling til Benyttelsen af Grundlovens § 25. Det var vel ikke et Spørgsmaal, der betød noget i Junigrundlovens Dage, den Periode, som Forfatteren specielt dvæler ved, men da der paa mange Steder omtales Monrads Forhold i den Estrupske Periode, burde der være givet klar Besked om hans Stilling ogsaa til dette Spørgsmaal. —

Der kan da indvendes forskelligt imod Dr. Bagges Bog, men det forandrer ikke Hovedindtrykket, at det er en god Afhandling, der med Rette har bragt sin Forfatter Doktorgraden, og forhaabentlig er Indledning til fortsat Arbejde med den national-liberale Periode af den kyndige, tænksomme og roligt dømmende Forfatter.

Aage Friis.

Eli F. Heckscher: Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen, I: Medeltidshushållningens organisering 1520—1600; II: Hushållningen under internationell påverkan 1600—1720. Stockholm 1935—36. — Ekonomisk-historiska studier. Stockholm 1936.

I en aarrække har man med forventning set hen til den fremstilling af Sveriges økonomiske historie, som man vidste var under forberedelse af professor Eli F. Heckscher; nu foreligger første del bestaaende af to svære halvbind. Værket er blevet forberedt med stor grundighed. I 1929 blev professor Heckscher leder af det nyoprettede økonomisk-historiske institut ved Handelshögskolan og Stockholms högskola, mens samtidig hans professorat i almindelig nationaløkonomi omdannedes til et personligt forsknings-

professorat i økonomisk historie. Især efter at H. i 1931 udsendte sit teoretisk-historiske hovedværk *Merkantilismen I—II*, har han publiceret et anseligt antal enkeltundersøgelser, der var utvivlsomme forarbejder til en samlet fremstilling. Sammen med en række andre afhandlinger og artikler fra de senere aar er de tre vægtigste af disse kildeanalyser samlet i den sidst udkomne bog *Økonomisk-historiska studier*. Disse har stor interesse i sig selv, og er desuden fine illustrationer til H.s arbejdsmetoder. Den første er en analyse af den svenske krigsskadeserstatning efter Kalmarkrigen, den saakaldte »*Andra Älvsborg lösen*« 1613—19 (s. 175—218; tidl. trykt i *Økonomisk tidskrift* 1933), dernæst følger kurven for »*den mantalsskrivna befolkningen 1634—1820*« som »en mätare på svenska folkets välståndsutveckling« (s. 219—54; tidligere i (Sv.) *Hist. tidskr.* 1933) og endelig den statistiske analyse af *Sveriges befolkning från det stora nordiska krigets slut till Tabellverkets början (1720—1750)* (s. 255—86; tidl. i *Festskrift til Harald Westergaard* 19. April 1933). For de vigtigste sider af den teori, der ligger til grund for fremstillingen gøres der ogsaa rede i dette samlingsbind, i den meget inspirerende afhandling *Den ekonomiska historiens aspekter* (s. 7—69; tidligere trykt i (Sv.) *Hist. tidskr.* 1930). Af det øvrige indhold i essaybindet skal kun nævnes karakteristikkene af tre svenske forskere, til hvilke professor Heckscher og hans forskning er nøje knyttet: af Anders Chydenius, den store svensk-finske økonomiske forfatter fra det 18. aarhundrede (s. 115—36), af Hans Forssell, H.s eneste virkelige svenske forgænger som økonomisk historiker (s. 137—60) og endelig det stærkt personligt prægede portræt af Harald Hjärne, Sveriges største historielærer, der ogsaa blev Heckschers lærer (s. 161—74).

Hovedværket er dog den sammenfattende fremstilling. Oprindeligt blev Sv. ek. hist. planlagt som et samlingsværk af en snæver kreds af historikere og økonomer, men er nu blevet udført som enkeltmandsarbejde. Skulde fremstillingen derved paa enkelte punkter være gaaet glip af specialviden, er dette savn sikkert til fulde opvejet af det foreliggende værks sjældne helstøbthed: en overordentlig klar og fast komposition, en rig og facetteret fremstilling baaret af de samme afklarede, men personligt prægede synspunkter, trods det tunge og tætte stof ofte skrevet i en letløbende stil med mange glimt af forfatterens lune — især i de fint udsøgte eksempler — kort sagt paa een gang en nøgtern haandbog og et fornemt aandsværk, inciterende og belærende. I løbet af saa kort tid, kun lidt over eet aar, at udsende alt dette: de to store halvbind med deres meget omfattende tillæg af bilag, tabeller og diagrammer, udkommet henholdsvis i efter-

aaret 1935 og 1936, og med essaysamlingen (hvis forord er dateret oktober 1936) som en smuk efterhøst, maa betegnes som en sjælden videnskabelig bedrift, der gør forfatter og forlag (Bonnier) ære, og som tjener til hæder for svensk videnskabelig forskning.

Professor Heckschers fremstilling af Sveriges økonomiske historie skal udgøre ialt 3 dele og spænde over de 400 aar siden den nationale selvstændighed, fra Gustav Vasa til Verdenskrigen; heraf rummer dette første dobbeltbind halvdelen i tid: de første to aarhundreder frem til den store nordiske krigs afslutning, Vasatid og Storhedstid. Hvad der ligger forud — den overordentlig interessante, men i økonomisk henseende meget dunkle og lidet udforskede middelalder — har H. skaaret bort, om end kun med beklagelse.

Indenfor sit fag, den økonomiske historie, er prof. Heckscher et særsyn. Praktisk talt alle tidligere forskere af dette skæringsomraade mellem to i væsen saa bundforskellige videnskaber som historie og økonomi har enten været økonomiske teoretikere, der ikke er veget tilbage for at hugge en hæl og klippe en taa for at faa de historiske kendsgerninger til at passe ind i systemet, eller ogsaa har de været historikere med en alt for mangelfuld viden om økonomisk teori, saa at de har kædet fakta sammen uden at formaa at give fremstillingen organisk sammenhæng eller teoretisk livsmulighed. I sit forsøg paa at skabe »syntese mellem økonomisk teori paa den ene side« og »historisk metode og opfattelse paa den anden« har forfatteren af dette værk paa en lykkelig maade forstaaet at navigere mellem dette Scylla og hint Charybdis. H. er nemlig paa een gang økonom og historiker, forener i sig teoretikerens sans for den horizontale sammenhæng mellem alle et samfunds utallige funktioner med historikerens respekt for kendsgerningerne og udviklingens kronologiske lovbundethed. Det er »premissernas växlingar, som skapa ekonomisk historia«, formulerer H. fyndigt og koncist sit synspunkt (Studier s. 17). H. udtrykker ofte beundring for sine store forgængere, men han kan ogsaa vise respektløs uimponerethed, som naar han karakteriserer forfatternes forvirrede opfattelse af, hvad økonomisk historie er, ved at citere en udtalelse om den »liberale koryféen« Lord Brougham: »om lordkanslern kunde litet juridik, så kunde han litet av varje«.

Faa er gaaet til deres værk med saa rige forudsætninger som professor Heckscher. Af uddannelse er han nationaløkonom, men tillige er han den store Hjærnes elev. Gennem næsten en

menneskealder har han været lærer i almindelig nationaløkonomi og udfoldet en anselig produktion indenfor sit fag; samtidig har han taget del i drøftelsen af tidens aktuelle problemer, ikke blot litterært, men ogsaa praktisk som medlem af kommissioner og en tid som regeringens konsulent. Endelig var H. stadig den historisk-teoretiske forsker, der sidst i *Merkantilismen*, men forinden i en lang række afhandlinger har behandlet sammenspillet saavel mellem »*Økonomi och historia*» (titelen paa en samling afhandlinger fra 1922) som — fuldt saa meget — mellem økonomisk politik paa den ene og økonomisk virkelighed paa den anden side.

Træt af teori og politik vendte H. sig, omtrent samtidig med at han blev leder af instituttet, til udforskningen af de historiske realiteter; inden han tog fat paa den samlede fremstilling, skærpede han sin evne paa en række analyser af regnskaber og statistisk materiale, der skulde være fundamentet for udviklingslinien i den samlede fremstilling. Alle sine forudsætninger har H. draget fuld nytte af i sit værk og med sin intelligens og personlighed sammensmeltet dem til en enhed. Ingen naar dog det fuldkomne; naar en historiker under læsningen alligevel kan savne een forudsætning, hænger det sikkert sammen med, at Hjärne ikke var gennemsyret af den samme strenge, kritiske opfattelse af kilden, dens enhed og karakter som den danske historieforsknings store samtidige, Kr. Erslev. H. er meget kritisk i sin behandling og benyttelse af kilderne, men paa en anden maade end historikeren, og hans kildekritik er ikke helt organisk forbundet med hans øvrige evner.

Har H.s personlige forudsætninger været sjældent store, forholder det sig ganske anderledes med de forudsætninger, der bestaar i den tidligere forskning. At en samlet fremstilling af Sveriges økonomiske historie ikke har været skrevet i moderne tid — fra ældre tid har man kun Palmblads talentfulde skitse fra 1834—35 og Silléns misforstaaede monstrum i 5 bind fra 1851—71 — betyder i denne sammenhæng ikke meget. Afgørende er det, at der for store deles vedkommende har manglet forarbejder. Denne mangel maa være baggrunden for vurderingen; forholdet til forgængerne viser bedre end noget andet, hvad der er præsteret. H. spiller lige suverænt paa hele stofklaviaturet fra den største kildesamling til den fjerneste topografiske afhandling og paa alle teorier og synspunkter fra den samtidige statsmand og næringsdrivende til de moderne teoretikere. Fremstillingen bygger næsten overalt paa originale undersøgelser; i størst mulig udstrækning bygges der direkte paa kilden, og monografierne er oftest kun anvendt rent stofmeddelende. Intet er raat tilegnet; alt er gennemarbejdet, kritiseret og placeret i forfatterens eget system. Saa

langt som muligt er det trykte stof udnyttet, men dette har ofte og paa afgørende punkter svigtet, saa H. atter og atter har maattet tage tilflugt til utrykt materiale. Det har derfor været nødvendigt at begrænse fremstillingen til det centrale i udviklingen. »Jeg har,« siger prof. Heckscher selv i forordet, »fremfor alt stræbt efter at faa de store linier frem, det mest relevante og typiske i økonomisk tilstand og udvikling.« Det arkivalske stof er i virkeligheden blevet ryggraden i værket, og dette er med stor skønsomhed udvalgt af de svenske arkiver, især Kammerarkivets for økonomisk historie udtømmelige skatkammer. De arkivalier, der er benyttet, er fortrinsvis saadanne, »som har kunnet lægges til grund for serier, hvor man formaar at følge udviklingen indenfor landet i sin helhed over lange perioder, helst i kvantitative maal« (forordet s. 7); her har H. kort og fyndigt, men fyldestgørende karakteriseret værkets anlæg.

Den mand, professor Heckscher skylder mest, er Hans Forssell, statsmanden, der i sin ungdom saa begavet og saa forbavsende moderne arbejdede med økonomisk og administrativ historie; navnlig i første halvbind har H. kunnet gøre brug af Forssells skrifter, hans fremstilling og — især — tabellerne saavel i *Sveriges inre historia från Gustaf den första* I—II (1869—75) som i hans specielle arbejder om »Jordbruksnäring« i det 16. aarhundrede og *Sverige 1571*, en statistisk bearbejdelse af regnskaberne angaaende den første Elfsborg »lösen«; de har alle været vigtige for en række kapitler og bilag og udgør hovedstammen i kapitler om »jordbruk och agrarförhållanden«, H.s mindst originale kapitel. Ellers at opregne benyttede værker og monografier vil være orkesløst, og de har da oftest ogsaa kun lokal og meget begrænset betydning for fremstillingens karakter. De vigtigste er Sundquist (ang. folketallet), Brisman og Davidson (om bank- og kapitalforhold), Boëthius (skoverhverv), Danielsson og Ekegård (økonomisk politik); af langt større betydning er dog H.s egne tidligere studier samt Dahlgrens monografi over storhedstidens største økonomiske skikkelse Louis de Geer. Meget stof er der hentet fra I. A. Almquists store værker om lokalforvaltningen 1523—1630 og »frälsegodsen i Sverige under storhetstiden« samt fra H. Almquists indholdsrige monografi om Göteborg. Af kildepublikationerne skal kun de allervigtigste nævnes: for første bog *Gustaf den förstes registratur* (29 bd.), for anden bog *Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling* (udkommet ca. 20 bd.) samt for hele perioden Stiernmans gamle samling af forordninger med økonomisk indhold (1747—75). For ikke at tynde den egentlige fremstilling er en stor del af det statistiske stof udskilt og enten behandlet i

tabellarisk form i bilagene eller fremstillet grafisk i diagrammerne, der er løse, saa de bekvemt kan lægges ved siden af tekst eller bilag eller indbyrdes ved siden af hinanden. Vigtigst af dette stof er det handelsstatistiske stof (Bilag V og VI); meget udførlig er prisstatistikken (Bilag VII og diagrammerne IV—XIII), men mest original er anvendelsen af skattelængderne som velstandsindeks (Diagram II—III og mere udførligt Studier: tabellerne s. 247—54) og kalorieberegninger som udtryk for levestandarden (Bilag III).

De foretagne begrænsninger bevirker, at det foreliggende værk ikke helt svarer til, hvad professor Heckscher forstaar ved den ideelle fremstilling af Sveriges økonomiske historie; hensigten har ikke saa meget været at give en udtømmende skildring som at stikke linierne ud, finde pulssløget og stimulere til videre forskning. Mange mangler er bevidste, tvunget af nødvendigheden (sml. forordet). Da et hovedsynspunkt i denne anmeldelse har været rent principielt at belyse økonomens og historikerens forskellige opfattelse af økonomisk historie, har anm. alligevel — skønt med fare for at virke ubillig — stadig tilladt sig at konfrontere forfatterens praktiske realisation af økonomisk historieskrivning med de ideale krav, han selv i sine teoretiske studier har stillet til sin videnskab.

Værket har en meget fin og nøje gennemtænkt komposition, original og enkel; særlig virker det befriende, at den økonomiske politik er degraderet fra duksepladsen til fuksepladsen. For begge bøgers vedkommende er fremstillingen bygget op over den klassiske tredeling, her i følgende form: først findes der en afdeling, der behandler de afgørende, de karakteriserende grundtræk i periodens økonomiske struktur; dernæst kommer hovedafsnittet, der giver et alsidigt tværsnit af den økonomiske virksomheds udvikling, og endelig den afsluttende redegørelse for politikken. »Det ekonomiska livets grundläggande drag« kaldes første afdeling i bogen om Vasatiden; udgangspunktet er befolkningsforholdene, dernæst behandles eksporten og især importen, kampen mellem natural- og pengehusholdning, levestandarden og endelig karakteriseres den rolle, udlændingene har spillet. I anden bog lægges hovedvægten paa »de yttre förändringarnas närmaste verkningar« under udviklingen fra den hjemmehundne Vasa-kultur til den internationale storhedstid. Vigtigst er ændringerne i fordeling af jordejendom, først »godsavsöndringarna«, der kulminerer under dronning Kristina, dernæst den paafølgende »reduktion« under Karl XI; dette kapitel flankeres dels af en karakteristik af statsadministrationens nye opgaver (især krigsfinansieringen og dens

virksomheder) og dels af et nyt afsnit om indvandringen, der tal-
mæssigt og betydningsmæssigt kulminerer i dette århundrede.

Anden afdeling er for Vasatidens vedkommende en tilstands-
beskrivelse af »det økonomiska livets särskilda sidor«, for stor-
hedstiden en karakteristik af »de nya samhällsförhållandena«. For
det sidste afsnit er befolkningsforhold og velstandsudvikling blevet
degraderet til at danne indledningskapitlerne i denne almindelige
del; iøvrigt løber emnerne i det store og hele parallelt fra år-
hundrede til århundrede; de forskellige erhvervsgræne som skov-
brug, bjærgværksdrift og delvis handel, ligeledes bedriftsformer,
pengevæsen samt prisudvikling. Landbruget derimod behandles
kun i første bog, idet det betragtes som nogenlunde uforandret
gennem århundrederne; men i det 17. århundrede er til gengæld
andre sider af det økonomiske liv — »manufaktur, hantverk och
hemslöjd« og (indre) »handel och samfärdsel« — enten vokset saa
meget i betydning eller kan nu belyses saa indgaaende, at de har
faaet selvstændige kapitler.

De to første afdelinger handler om den økonomiske virkelighed,
som politikken kun har lidt at gøre med; men politikken har
interesse ved at vise os samtidens mennesker, deres opfattelse,
ideer og idealer. I begge bøger indledes behandlingen af den øko-
nomiske politik med en fremstilling af regeringens enhedsbestræ-
belser, udførligst for det 17. århundrede, hvor der til den lokale
splittelse (told, maal og vægt) kommer assimilationen af de mange
landerhvervelser (de skaanske og de baltiske provinser). For Vasa-
tiden viser det sig, at den middelalderlige opfattelse endnu var
dominerende; man tilstræbte den rette deling mellem land- og
byerhverv (stadsekonomisk politik) og regerede ud fra frygten for
at savne varer (forsørjningspolitik); storhedstidens »näringsregle-
ring och handelspolitik« var derimod merkantilistisk orienteret.
Bogen slutter med den nu begyndende teoretiske litteratur, hvis
hovedskrift er Johan Risinghs af Heckscher højt vurderede
»Tractat om Kiöp-Handelen«, overrakt den svenske konge i 1669,
men aldrig publiceret, saaledes at hans særprægede merkantili-
stiske opfattelse ikke fik indflydelse paa efterfølgerne.

Denne strenge inddeling er gennemført med konsekvens og
myndighed; man maa beundre forfatterens fine sans for at ledde
og placere kildestoffet. Teoretikerens systematisering virker vel-
gørende, naar man er vant til historikernes sammenvæven af alle
problemer og tilbøjelighed til saa vidt muligt at udtømme samme
kilde i eet sammenhæng. H. gaar dog ikke fri af den modsatte
yderlighed, en for stærk opdeling af stoffet, der kan bevirke baade
gentagelser og splittelse af nært samhørende spørgsmaal, som hi-

storikeren vilde behandle i ren kronologisk sammenhæng; Gustav Adolfs kobber(mont)politik, der har været underkastet en meget indgaaende og skarpsindig prøvelse, omtales saaledes ikke blot under kobberproduktion (bjergværksdrift) og møntvæsen, men ogsaa under handel og prisudvikling og saa tilsidst under økonomisk politik. Teoretisk set har spørgsmaalet hjemme i alle kapitler, men det er overmaade besværligt at faa samling paa det, selv om den udførlige indholdsversigt og det praktisk indrettede register er en god hjælper.

Et meget omstridt spørgsmaal indenfor den økonomiske historie er dens definition og afgrænsning fra de andre samfundsvidenskaber. Svarene har været meget forskellige, teoretisk, og endnu mere i praksis, men aldrig fuldt tilfredsstillende. Spørger man professor Heckscher, faar man straks et klart svar. Svaret fremgaar direkte af indholdsversigten, ja, rummes endogsaa allerede i det fælles ord i undertitlen til de to bøger: »hushållning«, d. v. s. disposition over de utilstrækkelige ressourcer af menneskelige goder i videste forstand. Værket er en tro udførelse af definitionen i de teoretiske studier: økonomisk historie er ikke som andre videnskaber et særlig udskilt omraade af den menneskelige kultur, men angaar »en side af næsten alt menneskeligt liv«; økonomi er ikke og har aldrig været »selve maalet eller hensigten med menneskelig virksomhed«; økonomi er heller ikke virksomheden selv (teknikken), men samspillet mellem de to, mellem maal og middel, »den virksomhed, hvormed man tilsigter at dække de menneskelige behov«. Den omfatter ikke alene den materielle fordeling, men ogsaa den aandelige organisation, som den er opbygget om, og som den stadig maa omforme for at varetage fordelingen bedst mulig. Det primære i skildringen maa derfor blive den virkelige økonomiske tilstand, og specielt forandringerne i den, mens politikken, de tilsigtede maal, i forhold hertil bliver ganske underordnet. En særlig frugtbar arbejdsmark er forholdet mellem politik og virkelighed. Omraadet for den økonomiske historie bliver saaledes nøjagtig det samme som for den moderne økonomi. I sammenligning med denne mangler den ofte et godt kildemateriale (særlig hvad angaar statistiske bestemmelser); til gengæld har historikeren den fordel fremfor samtidsøkonomen, at han har et bedre perspektiv, ogsaa fremad, har kendskab til de sejrende ideer og vished om, hvad der blev det økonomisk afgørende i tiden.

Heckscher lader sig vanskeligt placere indenfor de kæmpende økonomiske lejre. Et af de vigtigste kriterier er her opfattelsen af de drivende kræfter. Er det »der wirtschaftende Mensch« (Luja

Brentano), der er det centrale (den individualistiske skole)? eller er det selve den økonomiske funktion (den universalistiske skole)? H. kan ikke rummes indenfor nogen af disse rammer, men har dog nærmest tilknytning til den sidste gruppe; funktionen er det grundlæggende for økonomisk historie, men behøver derfor ikke at være det skabende. Glemmes maa heller ikke H.s overmaade fine sans for personer og deres virke; bedst i den henseende er hans karakteristik af Gustav Vasa, ikke som en økonomisk nyskaber, men som den sunde og kraftige husholder, fordomsfri og realistisk. Den forsker, H. kommer nærmest i teori, er sikkert Max Weber, der ogsaa gik sine egne veje. H. er dog anderledes klar; Weber opstillede nok økonomien som et ferment i alle menneskelige handlinger og lod den være betinget af knapheden, men han bibeholdt en sondring mellem de primære økonomiske omraader og dem, paa hvilke det økonomiske kun griber ind. For Weber blev »Wirtschaftsgeschichte« en »Unterbau« for den samlede kultur, mens Heckscher skiller det økonomiske ud som en speciel side ved alle livets forhold.

Efter H.s definition bliver den økonomiske histories felt uoverskuelig stort, idet det omfatter hele den menneskelige kultur. Hvorledes nu gruppere fremstillingen af dette? En inddeling maa være nødvendig, ikke blot kronologisk, men ogsaa saglig. H.s opfattelse kommer tydeligst frem i afhandlingen om aspekterne; her kræves inddelingen ordnet efter rene økonomiske principper. Der opstilles ialt 7 aspekter, som dog ikke gør krav paa at være udtømmende, men som hævdes at være de vigtigste. De to første har selve det økonomiske maskineri til udgangspunkt: først og fremmest prisdannelsen og dens forskellige effektivitet gennem tiderne, snart begrænset af magt (fx. monopol, rationering), snart ved tradition (fx. lavsvæsen), men dernæst ogsaa byttet i sig selv, udvekslingen af varer, specielt forholdet mellem natural- og pengeholdning. Udbud og efterspørgsel kan være udgangspunkt for mange frugtbare aspekter; under udbudet er der først og fremmest de forskellige produktionsfaktorer: 1) samspillet mellem naturfaktor og teknik (vigtig, men særdeles vanskelig at behandle, bl. a. fordi den kræver en uoverkommelig specialviden); 2) befolkningsudviklingen, der for H. principielt er det fundamentale, fordi dette problem »som i et brændpunkt« samler dels efterspørgselens og dels arbejdskraftens styrke i sig; af mangel paa statistisk materiale for ældre tider maa den dog ofte skydes i baggrunden eller udgaa; den sidste produktionsfaktor, 3) arbejdskraften, udskilles dog ogsaa som et særligt aspekt. Under udbudet opstilles yderligere kapital og

bedriftsform som et aspekt; hertil hører specielt det store kapitel om »kapitalismen«, men det har ogsaa en mere almen og rent økonomisk set mere betydningsfuld side, nemlig forholdet mellem realkapital og betalingsmidler. Endelig er der efterspørgselen, der rummes i et enkelt aspekt; dette kan »svårligen overskattas«, men da der kun er gjort lidt for dens metodiske udforskning, maa den foreløbig stilles i baggrunden.

Ved sin aspektteori gør prof. Heckscher det muligt at komme ud over de store ulemper, der knytter sig til de tidligere anvendte inddelinger. Den er mere konsekvent end de blandede funktions- og erhvervsinddelinger (agerbrug, haandværk, handel, pengevæsen, kapitalisme), som historikerne mest har anvendt. Men især er den et stort fremskridt fra økonomernes ofte saa misbrugte økonomiske stadier (Wirtschaftsstufen) fra samler- til industristadiet; »Stufen«-teorien opererer med uafhængige udviklingstrin, der rendyrkes, skønt saadanne aldrig forefindes i det virkelige liv, og den foregøgler spring, skønt udviklingen overalt er kontinuerlig — ikke mindst indenfor den økonomiske historie. Det store fortrin ved H.s teori er, at den holder kronologien (periodeinddelingen) skarpt ude fra den saglige inddeling (aspekterne). Ved fremstillingen kan man lægge et enkelt aspekt til grund, men det er ogsaa muligt at anvende flere parallelt, saa man i hvert enkelt tilfælde kan benytte dem, der bedst karakteriserer de foreliggende problemer. For historikeren vil anvendelsen af disse aspekter maaske synes at være en lidt kold og skematisk metode — historikeren ønsker at leve med sit stof, vil ligefrem, at det skal lede ham; dertil kommer vel ogsaa, at det i regelen vil skorte ham paa tilstrækkelig økonomisk indsigt til at anvende dem frugtbart og nogenlunde fejlfrit. Teoretisk set betegner H.s elastiske system et stort fremskridt, og logisk synes det uangribeligt, idet det ikke er endeligt, men kan udvides med nye aspekter.

Spørgsmaalet er nu, hvorledes teoretikeren anvender sine aspekter i praksis, og hvilke? Lad det straks være fastslaaet, at der ikke er noget uanvendt. Heckschers kæreste aspekt er uden tvivl befolkningsproblemerne; befolkningen har han ofret flere værdifulde kapitler og mange nye indtrængende undersøgelser, bl. a. første og sidste kapitel i afdelingen om det økonomiske livs grundlæggende træk. Han udnytter enhver mulighed i sine forsøg paa at skitsere kurven for befolkningsudviklingen saa sikkert som muligt, og han viger ikke tilbage for et saa vanskeligt og tidskrævende arbejde som det, der var forbundet med en nogenlunde sikker rekonstruktion af befolkningsstatistikken blot en menneske-

alder tilbage fra 1750, i hvilket aar de svenske fuldstændige folketællinger (tabellverket) tager deres begyndelse — tidligere end i noget andet europæisk land (s. 381 ff., 407 ff.; Studier s. 255—86). Da befolkningsstatistikken trods al anvendt flid bliver meget ufuldstændig for størstedelen af de her behandlede perioder, har H. i stor udstrækning ladet den erstatte af en bestemmelse af levestandard (herom senere). I stedet for befolkningen er selve det økonomiske maskineri blevet det vigtigste aspekt: byttet, der i virkeligheden gennemsyrrer hele værket, og specielt, men ikke saa organisk forbundet med helheden prisudviklingen, der har faaet tildelt to store kapitler samt en halv snes udførlige diagrammer. Stor plads er der ogsaa indrømmet kapital- og bedriftsaspektet ved skildringen af de fleste af erhvervene. Lejlighedsvis tages naturfaktoren i brug, saaledes paavisningen af den stærke afhængighed af høsten; ligeledes teknikken, positivt især ved bjergværksdriften og negativt ved det stillestaaende landbrug. Selv ikke det meget vanskelige efterspørgselsaspekt lades ubenyttet; navnlig ved paavisningen af de ændrede konsumtionsvaner anvendes det med held. — Paa et enkelt punkt, handelsbalancen (s. 39), forekommer det mig endog, at H. tillægger efterspørgselen for stor betydning. Udenrigshandelen ses nemlig fortrinsvis ud fra synspunktet behovsdækning; det primære til forståelse af handelens betydning for det økonomiske fysiognomi er importen (hvad der var det svenske folks behov), mens eksporten (der kun angiver betalingsformen for behovsdækningen) træder i baggrunden. Men er eksporten betragtet som overskudsproduktion ikke en fuldt saa betydende faktor? Eksporten viser jo produktionens karakter og udvikling, mens importen angiver, hvad man skaffede sig for overskuddet. Vigtigere end disse betragtninger er det dog at understrege, at i ældre tider spillede importen kun en forsvindende lille rolle for konsumtionen i sammenligning med hjemmeproduktionen, hvis størrelse det imidlertid er umuligt at finde paalidelige oplysninger om.

H. har lige saa samvittighedsfuldt lagt sin teori af 1930 til grund for sin fremstilling, som han har bibeholdt den ved nyudgivelsen i Studier 1936.

En vigtig egenskab for en historiker er hans evne til at stille spørgsmaal, ikke alene til det foreliggende stof, men ogsaa uafhængigt af dette. Professor Heckscher ejer denne evne, og han har anvendt sit store, om end begrænsede stof til at besvare mange spørgsmaal, strakt materialet til dets yderste grænse og brugt hele sin teoretiske ballast for at faa en saa sikker og fuldstændig løsning

af problemerne som mulig. Men kan nu ogsaa den forsker, der kommer fra historien, fuldtud godtage de spørgsmaal, der er stillet, de omraader, paa hvilke aspekterne er bragt i anvendelse? Er afgrænsningerne heldige ogsaa efter en historikers opfattelse? H. har selv anført, at han har været tvunget til at foretage store begrænsninger i sin fremstilling: indskrænke sig til den centrale sammenhæng og de store linier. Herimod kan intet indvendes, særlig ikke naar man ser hen til, hvor meget nyt den har bragt. En kritik af afgrænsningen behøver saaledes ikke at ramme forf.s opfattelse af, hvad han forstaar ved den ideelle økonomiske historie, ja, den behøver end ikke at give udtryk for den principielle vurdering af emnernes og aspekternes vigtighed, idet forfatteren ogsaa har været stærkt afhængig af saa rent praktiske ting som forarbejder og kildernes tilstedeværelse og mere eller mindre lette tilgængelighed.

Med fuld ret lægger H. hovedvægten paa selve produktionsforædlingen, varens vej fra raastoffet gennem alle faser frem til konsumenten; det forekommer mig dog, at de to yderpunkter, naturfaktoren og konsumtionen, er blevet lidt stedmoderligt behandlet. For naturfaktoren, forudsætningen for den økonomiske virksomhed, gælder dette først og fremmest de omraader, der ligger nærmest erhvervsgeografien: forholdet til klima og jordbund, den forskellige frugtbarhed og især den geografiske differentiering af disse forhold, hvilket sidste spørgsmaal netop for Sverige med de stærkt vekslende naturforhold er overmaade interessant. Udførligt skildres kun bjærgværksdriftens naturlige betingelser, mens landbrugets forskellige driftsformer og deres forudsætninger behandles meget summarisk. Det indre samspil mellem landskaberne berører næsten kun forholdet mellem »bergslags«-egnene og de omliggende udprægede landbrugsomraader. Den geografiske erhvervspecialisering faar hos H. først virkelig interesse, naar produktionen giver sig udslag i eksport — altsaa paa grundlag af overskuddets ganske ringe procentdel i forhold til den samlede produktion. Langt mere givende vilde sikkert en analyse af skattepersedlerne over naturalieafgifterne have været; materialet hertil foreligger, og endda delvis i bearbejdet form i forf.s egne tabeller, men disse er i teksten fortrinsvis benyttet til at belyse forholdet mellem natural- og pengehusholdning og kun indirekte til karakteristik af landskabernes højst forskelligartede erhvervsstruktur (s. 70 ff; bilag I—II).

Jeg ved ikke bestemt, hvor langt prof. Heckscher teoretisk vil give mig ret i dette krav paa udførlig behandling af naturfaktoren; men i indledningen, hvor han taler om den svævende grænse, der

er mellem økonomien selv og dens forudsætninger, hævdes det dog, at man er »tvunget att ägna utrymme« til disse sidste, mest dog til teknikken — vist fordi den er hurtigere foranderlig, mens naturen er mere stabil, næsten uforanderlig gennem lange perioder. Modsætningen til H. danner Claphams fremstilling af England siden den industrielle revolution; her opløser alt sig i lokale modifikationer og forskelligheder, saa det kun er med vanskelighed, man kan finde og fastholde de dominerende træk. Mest rimelig synes den gyldne middelvej mellem de to.

Konsumtionen behandler H. i et par særdeles instruktive kapitler om levestandarden. Paa grundlag af udspisningslængder¹ beregnes kalorieværdien af en enkeltpersons fortæring i de forskellige samfundslag til forskellige tider (af kildemæssige grunde mest krongaarde, men da fra hofstaten til de løse arbejdere). Resultatet bliver en overraskende stærk nedgang fra Vasatidens »ovanliga, fastän något barbariska välstånd« til storhedstiden, tilsyneladende ca. 40 % i alle samfundsklasser (s. 420 ff.; bilag III). Diagrammerne for den skiftende velstand fra aar til aar er derimod kun i ganske ringe grad blevet betragtet fra konsumtionsaspektet, og under handelsstatistikken kan der kun tages hensyn til den lidet betydende importkonsumtion.

Det andet hovedsynspunkt for konsumtionen ved siden af dens samlede størrelse og udvikling som helhed, er dens fordeling paa de forskellige sociale grupper og geografiske omraader, kampen mellem befolkningsklasserne om del i udbytte og magt — kort sagt hele den sociale differentiering og udvikling. Denne side belyses imidlertid hverken selvstændigt eller udførligt; imidlertid er det ikke alene et meget centralt problem for den svenske historie, men det vilde ogsaa principielt være overmaade værdifuldt at faa den af de kommunistiske teoretikere ofte saa misbrugte klassekamp analyseret og sat paa sin rette plads for de ældre tiders vedkommende. I alt for høj grad har man hidtil analogiseret fra moderne forhold.

Mens der er afset flere kapitler og en lang række diagrammer og tabeller til belysning af de vigtige prisproblemer, er der ikke det mindste tilløb til et indeks over arbejdslønnen. Vil det ikke være muligt at skabe et saadant af svenske arkivalier? Selv om den store anvendelse af naturalier som løn i høj grad vanskeliggør udarbejdelsen af et lønindeks og forplumrer resultaterne, vilde det dog sikkert være muligt at naa visse holdepunkter for forholdet mellem priser og løn. Bl. a. vilde man derigennem faa

¹ Opgørelse over, hvilke levnedsmidler der er leveret eller skal leveres en bestemt gruppe personer til fortæring i en bestemt tid.

den bedste maalestok for vurderingen af den stigende udbytning, som H. mener er blevet resultatet af den saakaldte godsreduktion under Karl XI — »alltings återställelse«, som den ogsaa kaldtes, skønt den i realiteten var alt andet end en »agrarsocial revolution«; den var simpelthen en ren kameral foranstaltning, idet de store kapitalophobninger (mest i gods) »inneburo förmögenhetsöverflyttningar, icke en ökning av nationalförmögenheten, som tillföll en mindre del« (s. 336 ff.); reduktionen skulde altsaa med andre ord have betydet en større social ulighed. Men endnu mangler beviset for denne dom, der dog sikkert er rigtig, og som vist ogsaa har gyldighed for den ældre danske enevældes store godsdannelser.

Skal jeg forsøge at resumere mine indvendinger mod udvælgelsen og dispositionen af de centrale omraader indenfor »Sveriges ekonomiska historia«, kan jeg maaske bedst udtrykke det saaledes, at jeg savner den side, der indeholder samspillet mellem arbejdskraft og arbejdsudbytte, netop det felt, der vist maa siges at være det centrale i Max Webers forskning. Eller mere alment udtrykt: at Heckscher tager for lidt hensyn til de sociale forhold, ja, formelig afgrænser socialhistorien fra den økonomiske historie. Men tilhører standscirkulationen ikke fuldt saa godt den økonomiske historie som vandringerne? Er ikke bestræbelserne for at holde sin slægt eller sin stand (klasse) i samme niveau — eller vel rettere i samme ligevægt overfor sine omgivelser — eller maaske endog hæve den paa omgivelsernes bekostning, et økonomisk fænomen? Mange af disse forhold maa endogsaa efter Heckschers egen definition falde ind under hans disciplin; fremhæves bør det dog, at de afsluttende bemærkninger i begge bøger er mere socialt orienteret end selve fremstillingen.

Man maa beundre forf.s suverænitet overfor det foreliggende kildestof. Som økonom har H. her et stort fortrin fremfor historikerne. Historikeren føler sig oftest slavisk bundet til stoffet; for ham er kilderne det primære, deres gruppering udgangspunktet for fremstillingen, og »quod non in actis, non in factis« saaledes forstaaet, at hvad der ikke fremgaar direkte af kilderne, indgaar heller ikke i fremstillingen, naar der sluttes fra kilde til virkeligheden. For den økonomiske teoretiker er det næsten omvendt. Han føler sig ikke paa forhaand bundet af kildernes rigdom eller fattigdom, men stiller sine spørgsmaal uafhængigt af kildestoffet: hvad ønsker jeg fortrinsvis at skaffe oplyst? hvorledes var de og de forhold i den bestemte periode? Først derefter træder det spørgsmaal frem, hvad det forhaandenværende materiale kan oplyse herom; endelig maa det saa afgøres, med hvor stor sikkerhed

kildestoffet i overensstemmelse med den økonomiske teori kan give svar paa de stillede spørgsmaal. Begge metoder har sine store fordele, men ogsaa sine iøjnefaldende svagheder; i alle tilfælde forekommer det mig, at historikerne har meget at lære af økonomernes metode. Faa eller ingen forener dem, Heckscher bedre end de fleste; hovedvægten hos ham lægges dog stadig paa teoretikerens metode; spørgekunst og komposition oprindelig uafhængig af materialet er stadig det vigtigste udgangspunkt.

Som et karakteristisk eksempel paa H.s fremgangsmaade skal jeg fremdrage behandlingen af det statistiske materiale for Sveriges udenrigshandel, der nu foreligger overordentlig fyldigt: for Vasatiden Forssells gamle bearbejdelser, der yderligere er suppleret, og for en række aar efter 1637 de af H. fremdragne og bearbejdede samtidige handelsoversigter (sammendrag af toldregistre eller fuldstændige handelsbalancer; udførligst for 1685, der indeholder saavel værdierne som kvantiteterne af hver enkelt vare). For den mellemliggende periode er endelig Stockholms import og eksport blevet beregnet efter de bevarede toldregnskaber. Resultaterne af det altsammen findes udtrykt tabellarisk i bilag V, 1—7, balancen s. 556 f. Dette fremragende materiale er ikke blot blevet behandlet samlet i kapitlerne »internationellt byte« (s. 38—57) og »handel och samfärdsel« (s. 550—60), men ogsaa spredt i en række kapitler, hvor der hver gang er spurgt, hvorledes kan jeg nu her udnytte handelsstatistikken?

Allerede udarbejdelsen, men især udnyttelsen af denne handelsstatistik vanskeliggøres i høj grad af, at materialet er alt andet end ensartet og fuldstændigt; for mange aar findes kun — eller benyttes kun — Stockholm-materialet, og da kilderne dernæst er af vidt forskellig proveniens og karakter, er de sikkert ogsaa af tilsvarende forskellig paalideligheds kvalitet. Kun for tre korte perioder (1637/40, 1661/62 og 1685) har H. anset det for raadeligt direkte at opstille en tilfredsstillende handelsbalance (s. 555 ff.). Tallene og deres betydning diskuteres selvfølgelig meget grundigt under hensyn til alle fejkilder, vigtigst er dog de teoretiske betragtninger til forstaaelse af udviklingen fra importoverskud til eksportoverskud. For de øvrige aar har H. konsekvent forkastet en tvivlsom rekonstruktion af handelsbalancen, endogsaa for Stockholm, for hvilken by der nok findes en tabel over udviklingen af importværdien, men hvor de tilsvarende beregninger for eksporten kun udtrykker varesammensætningens relative udvikling.

H. har nemlig ment, at selv om man i stor udstrækning maa forkaste de absolutte tal, kan man dog med anvendelse af »nödiga

forsigtighed benytte de relative tal. Ved en sammenligning af procentfordelingen indenfor omsætningsvarer og varegrupper for en kontinuerlig række af aar helt op til vore dage (1928) faar han nogle interessante tal frem, der viser den forbavsende omlægning af handelens sammensætning. I 1559 var 25 % af importen salt, i 1928 kun 0.2 %; for humle var de tilsvarende tal henholdsvis 19 % og 0.2 %; alt i alt omfattede konsumtionsvarer (incl. klæde) ikke mindre end 95 % af importen i Vasatiden, hvortil nu kun svarer ca. 20 %; raavarer indgik den gang praktisk talt ikke i indførselen, mod nu over halvdelen.

Varesammensætningens udvikling for eksporten (s. 55) er ikke mindre interessant, skønt ikke saa aldeles omvæltende. I modsætning til importen behandles denne kun kort i sammenhæng; som allerede anført har eksporten ifølge H. ikke saa stor interesse i sig selv, men indirekte har den betydning for landets økonomiske fysiognomi paa anden maade. Det vigtigste er, at den viser, »de sysselsættningar, varmed folket skaffade sig sin försörjning« (s. 54); den indgaar derfor stykkevis som grundstammen i de enkelte kapitler om de forskellige produktionsgrene, der giver sig udtryk i betydelig eksport: skovbrug, jagt og fiskeri, bjergværksdrift. Det burde sikkert have været noget stærkere understreget, at da eksporttallene kun angiver overskudsproduktionens størrelse, er de ikke noget fuldgyldigt udtryk for den samlede produktion. For hovederhvervet, landbruget, har H. dog gjort en undtagelse, og kun her kunde misforholdet mellem produktion og udenrigsk afsætning blive afgørende. For de behandlede erhverv illustrerer eksporten sikkert i store træk de rigtige tendenser i udviklingen. H.s tabeller viser, hvorledes jagten svinder i betydning (fra 22 % af eksporten i 1559 til 3.8—0.1 % i 17. aarh.), mens kobberet vinder frem og bliver det afgørende produkt (stiger fra henholdsvis 5.5 % til 23—44 % i samme periode); ligeledes viser de, hvorledes skovbrugscentret vandrer mod nord, fra Småland i 16. aarhundrede til Värmland i det 17., mens Norrlandene og Finland endnu kun langsomt voksede frem indenfor den egentlige træeksport. Fra disse fjerne egne var transporten for besværlig og fragten for dyr for disse grovvarer; derimod var disse nordlige egne andel i forædlede træprodukter som beg og tjære langt større, i 1685 knap $\frac{3}{4}$ af Sveriges samlede eksport af disse produkter mod kun $\frac{1}{5}$ af den samlede tømmereksport.

H. nøjes ikke med at slaa disse tal fast, men drøfter ogsaa indgaaende den økonomiske betydning af tallenes kendsgerninger. Desværre giver de relative tal ikke altid fuld oplysning om, hvorledes den fundamentale omlægning er opstaaet, da de ikke kan

give noget som helst udtryk for omsætningens vækst, hverken absolut eller relativt, og hverken totalt eller pr. individ. Her lader H. os i stikken, bevidst og med gode videnskabelige grunde, navnlig frygten for at vildlede. Afgørende maa det dog have været, at befolkningen i Vasatiden har været saa godt som selvforsynende paa alle omraader med undtagelse af et par saa livsvigtige varer som salt og humle — biraastoffet til det uundværlige øl. Kun saaledes kan man ogsaa forstaa, at importen af luksusvarer, der angik den snævreste overklasse, kunde beløbe sig til omtrent en trediedel af den samlede import.

Det er et dominerende træk i H.s fremstilling, at der saa vidt muligt gives alle vurderinger et kvantitativt udtryk. Atter her er H. paa heldig maade mere økonom end historiker. En historiker lægger fortrinsvis vægt paa at konstatere de enkelte fænomeners tilstedeværelse og belyse deres karakter; tallene tages nok med, ja, kan undertiden søges, men de maa tale selv; teoretikeren kan ganske vist undertiden lade fuldstændig haant om tal, men naar økonomen anvender tal, ønsker han at give fuld oplysning om, hvad de indre størrelsesforhold betyder. Statistik bliver saaledes af overmaade stor betydning for H.; det er udviklingskurvernes bevægelser, tendenserne, der ved siden af proportionsforholdene bliver det afgørende. Mens »Ursprungsgeschichte« for historikeren er af fundamental betydning, bliver for økonomen selve det at skabe nyt og omforme gammelt i virkeligheden først af betydning i det øjeblik, det kan maales; eksemplet er i sig selv kun lidet oplysende og kan kun illustrere; det er spørgsmaalet om hyppighed, det kommer an paa.

Langt de fleste kapitler er bygget paa de store liniers bevægelser, udtrykt i absolutte tal, hvor det er muligt (fx. befolkningstal, ejendomsfordeling, skibsfart), ellers — og undertiden tilstræbt for bedre at faa tendenserne frem — relativt udtrykt (foruden handelens omsætning især priser og velstandsudvikling). I virkeligheden er tabellerne i bilagene (og delvis i teksten) samt de vedføjede diagrammer den akse, hvorefter hele bogen er bygget op. For enkelte omraader har det kvantitative materiale dog sagt stop, saa H. har maattet nøjes med en skønsom vurdering af politik og illustration ved eksempler (især haandværk og industri, indre handel, hele kreditvæsenet samt delvis indvandringen af fremmede).

H.s forstaaelse af statistik kan vanskeligt overvurderes; hans ræsonnementer, den teoretiske drøftelse navnlig af betydningen af udviklingskurvernes svingninger, men ogsaa af deres aar-

sager, viser, hvor langt dybere forstaaelse man kan naa, naar man behersker den økonomiske teori, af den lovmæssighed og sammenhæng indenfor samfundet, der er uafhængig af skiftende politiske moderetninger. Imod de historikere, der bandlyser moderne teoretisk viden for perioder, hvor den endnu ikke kunde anvendes i praksis, fordi den ikke eksisterede, har H. hævdet berettigelsen af dens anvendelse og meget træffende udtrykt det i en lignelse; det vilde svare til, om man vilde anse det for umuligt at anvende logaritmer ved behandling af tal fra før 1600, fordi logaritmerne da ikke var opfundet (Økonomi och historia s. 29). Med rette, fordi den anvendte teori ogsaa kun er et redskab. Om disse historikere »skulle (man) — skriver han — tro, att [de] uppfattade de ekonomiska 'lagarna' som rättsliga föreskrifter, vilka det vore orättvist att ge retroaktiv kraft«. En anden sag er det, at »lovene« ofte virker i andre baner end i det moderne samfund, fordi det økonomiske fysiognomi paa grund af tradition, magt e. lign. har været anderledes (fx. prisdannelse, jordværdi); men netop teoretikeren forstaar bedst at vurdere betydningen af disse afvigelser.

Som H.s teori gennemlyser alle statistiske sammenstillinger saaledes ogsaa alle økonomiske fænomener. For historikeren kan hans udførlige argumentering undertiden synes lidt for omstændelig, næsten pedantisk, men det er rigtigt, at alle muligheder maa gennemprøves, før den endelige dom kan fældes med netop den sandsynlighedskvalitet, som diskussionen har gjort tilladelig; det er netop en af H.s vigtigste dyder, at alle usikre resultater ikke udtrykkes ved et intetsigende »maaske«, »rimeligvis« eller »sikkert«, men at ogsaa tvivl og sandsynlighed maales.

Som eksempel skal jeg driste mig til at berøre Gustav Adolfs meget diskuterede kobberpolitik; den række af problemer, der fra indførelsen af kobbermønt 1625 (1624) og især indtil kongens død 1631 er knyttet hertil, har H. behandlet meget omstændeligt i en række kapitler. Problemet var i korthed dette, at kongen, der især under afviklingen af Kalmarkrigen (Elfsborg-lösen) havde faaet øjnene op for kobberets grundlæggende betydning for Sveriges hele stilling, ønskede at drage endnu større fordel af det, navnlig ved at skaffe Sverige monopol til beherskelse af varen i verdenshandelen, saa han alene kunde sætte prisen. For at regulere udbudet og stimulere efterspørgselen vilde han lade kobberet erstatte sølvet som møntmetal; imod Axel Oxenstiernas og andres kritik førte kongen sin politik ud i livet. Resultatet blev en stor fiasko, som H. nøje udreder i alle dens faser, idet han navnlig viser, hvorledes den af rent teoretiske grunde maatte slaa fejl, at den selv under uforandrede forhold ikke vilde have haft livsmulighed.

Specielt vises det, at kobberudmøntningen ikke kunde have nogen væsentlig betydning for monopolet; bl. a. medførte monopolprisen paa det umøntede kobber, at kobberet undertiden fik større værdi i metal end mønt, hvoraf følgen blev, at kobbermønt eksporteredes i stedet for ren kobber. Ganske vist stødte der forskellige uforudsete begivenheder til, der gjorde monopolets fallit langt voldsommere: ikke alene Spaniens samtidige afskaffelse af kobbermønt, men sikkert ogsaa en nyopdukket import af kobber fra oversøiske lande, især fra Japan¹. Af interesse i denne sammenhæng er ikke saa meget den endelige vurdering af det oversøiske kobber, hvis betydning prof. Heckscher udfra sin dengang meget begrænsede viden herom (de svenske indberetninger fra Holland) praktisk talt afviste. Ulige vigtigere er det, at eksemplet viser paalideligheden af H.s teoretiske betragtninger; for netop den mindskede efterspørgsel efter kobber i Holland efterlyser H. en rimelig forklaring paa. Just det hul kan det japanske kobber udfylde.

Betydelig interesse knytter der sig til karakteren af den kritiske sans i professor Heckschers forskerpersonlighed. Den adskiller sig nemlig stærkt fra den sædvanlige kildekritik. Udgangspunktet er kun sjældent en detaljeret eller systematisk analyse til bestemmelse af kildens karakter og paalidelighedsgrad; — en undtagelse er behandlingen af Risinghs »kiöp-handelstractat« (s. 692 med anm.). H.s kritik kan vist bedst karakteriseres som en blanding af sund sans og teoretisk indsigt, en realkritik, der sætter ind, saa snart teorien ikke kan sammensveje kildematerialets samlede sum af konkrete oplysninger til en organisk helhed med fuld og alsidig funktionsmulighed.

Ved siden af kritikken og forstaaelsen af tal skal især fremhæves forfatterens konfronteringer af den økonomiske teori og politik med virkeligheden. Et enkelt eksempel vedrørende Gustav Vasa kan vise, hvad det betyder. Af den 29 bind store *Gustaf den förstes registratur* har H. fremdraget ca. 2000 citater angaaende økonomiske forhold (s. 15 f.); af disse berører over halvdelen byerhverv, skønt bybefolkningen kun udgjorde højst 5 0/0 af den samlede befolkning; en fjerdedel drejer sig om bjergværksdrift, mens kun 4 0/0 af befolkningen har ernæret sig ved dette erhverv. Den egent-

¹ Fremført af prof. Alb. Olsen i hans opposition mod Wolontis' disputats *Kopparmyntföten i Sverige 1624—1714*, gentaget i en konkurrenceforelæsning 1936 (nu trykt *Scandia X* (1937)); af hvor stor praktisk betydning den har været paa saa tidlig et tidspunkt er endnu uafklaret, dog sikkert ikke helt saa meget som af A. O. antaget. Alene rygtet herom og muligheden for nye markeder maatte dog forringe efterspørgselen betydeligt.

lige landbefolkning derimod, der omfattede over ni tiendedele af det svenske folk, er kun blevet betænkt med en femtedel. Det vilde imidlertid være falsk at drage den slutning, at registraturens tal skulde være et direkte udtryk for kongens interesser, langt mindre for erhvervenes indbyrdes betydning for landet — der paa den anden side dog heller ikke kan maales ved den procentvise fordeling af erhvervenes udovere. — H. paaviser her, simpelt men nyttigt, at en hovedaarsag til byerhvervenes overrepræsentation skyldes en ret raa overførelse af den kontinentale »bypolitik«; denne var langt mere paa sin plads i Tyskland, hvor bybefolkningen allerede da udgjorde 25 % imod kun en femtedel heraf, 5 %, i Sverige.

Karakteristisk for arten af H.s kritik er ogsaa analysen af Gustav Vasas skrappe forordninger i 1546, der ifølge deres egen motivering fremkom i den hensigt, at »the almennelige beswæringar vm then dyre tijdh botede och affskaffade bliffua kunne«¹. I virkeligheden var dyrtiden — viser H. — kun et paaskud, der skulde dække det egentlige motiv, at komme en række foreteelser til livs, som længe havde irriteret kongen. Samtidig skulde de angivne bevæggrunde skjule den vigtigste aarsag til dyrtiden, nemlig kongens egen møntforringelse².

Paa lignende maade viser H. skepsis overfor alle motiver, der paaberaabes i den økonomiske politik. Først efter grundig undersøgelse kan det afgøres, om motivet er bevidst vildledende (som i nævnte tilfælde), om det er ensidig overdrevet (hvad der er det normale), eller om det muligvis netop skulde ramme sandhedens kerne.

At dømme efter den faldende skala af interesse, som regeringen i det 17. aarh. viste bjærgværksdriften, fra »de ädlare verken«, først og fremmest sølv, men ogsaa kobber, ned til jernet, der længe var saa godt som upaaagtet, skulde man tro, at deres betydning rangerede i samme rækkefølge. H.s undersøgelser viser, at virkeligheden tværtimod var omvendt; med undtagelse af ganske korte perioder var jernet det dominerende i forhold til kobber, mens sølvet spillede en ganske underordnet rolle; forholdet mellem værdien af sølv- og kobberproduktionen var 1 : 13—14 (s. 445), og værdien af kobbereksporten beløb sig vel ikke til halvdelen af jerneksporten selv i kobberets glansperiode (bilag V. 2).

En systematisk kildeanalyse og vurdering af de store kilde-

¹ Se registret: »dyra tiden«; nu bedst og udførligst udgivet i Stockholm stads tänkeböcker ed. Joh. Ax. Almquist (1936) s. 143—69.

² Det kan dog vel ikke helt lades ude af betragtning, at der paaberaabes en misvækst fire aar i træk?

komplekser, der er værkets grundlag, gives ikke; men det skal straks indrømmes, at den stadig vaagne realkritik holder H. fri af forsyndelser, den mindre skolede teoretiker uvægerligt maatte gøre sig skyldig i. Den bedste illustration har jeg fundet i forf.s behandling af det toldstatistiske materiale og »Stockholms vågböcker« (bilag V—VI). Disse to kildegrupper er blevet bearbejdet uafhængigt af hinanden; for enkelte aar i perioden 1573—1622 er dog de to kilders resultater blevet stillet sammen (bilag VI s. 28), og en konfrontering viser store uoverensstemmelser. Oftest viser toldregnskaberne de største tal, for kobber et enkelt aar (1585) endog 15 gange saa stort og i gennemsnit 2,6 gange; for smør er overvægten langt mindre, for jern er overensstemmelserne undertiden relativ god, ja, vejerbøgerne kan endog ofte vise de største tal. H. indrømmer, at materialet »är visserligen ganska säkert varken fullständigt eller ens likformigt från år til år« (bilag s. 28), og anfører, at uoverensstemmelserne maner til »stor försiktighet vid användelsen« af vejerbøgerne (bilag s. 29). Som allerede nævnt bruger H. ogsaa fortrinsvis de relative tal. Derved fremkommer der selvsagt ikke saa upaalidelige resultater, men en tilsvarende benyttelse af parallelkilden vilde dog føre til et noget andet resultat, om end ikke til en anden tendens — og hvad er da det rigtigste? Dette spørgsmaal lader H. ubesvaret. Det vilde dog have været et forsøg værd saa vidt muligt at fastslaa aarsagerne til de store afvigelser. H. er selv inde paa denne vej, idet han anfører, at de store uligheder »tyda på att varor delvis vågförts vid uppstadsvågarna« (dvs. ved indskibningen fra Mälabyerne til Stockholm), men ogsaa »otillfredsställande redovisning« paa beraabes. En samlet analyse af de to kilderækker kunde sikkert have ført os problemets løsning langt nærmere. Vejerbøgerne for 1548 har H. allerede selv suppleret med det manglende osmundjern, der var udeladt. Ligeledes har H. vist, at bogføringen paa et tidspunkt skiftede fra at notere eksportørerne til at registrere leverandørerne; derved er dog omfanget af medtagne varer ikke ændret. Men med udgangspunkt i den af H. iagttagne sondring mellem »svenske män« och »tyske män« og sondringen mellem »köpt gods« og det gods, man havde »låtit väga« for aarene 1546 og 1548, kunde man sikkert komme gaadens løsning meget nærmere; for en del af de følgende aar kunde de ovennævnte inddelinger desuden sikkert erstattes af toldregistre, fx. for 1604¹. Det er sandsynligst, at der har været en

¹ Ved sammenligning af de to kilder kunde man have skilt ud dels »solgt til navngivne personer« overfor en anden rubrik »udskibet direkte« og dels »svenske befragtere« overfor »udenlandske befragtere«.

meget nær forbindelse mellem vejerprotokollerne og toldregistrene, ja, mon ikke netop vægtsedlerne (udstedt i Stockholm eller i »uppstäderna«) normalt har været grundlaget for fortoldningen? At H.s hypotese om vejning i »uppstäderna« er rigtig, har jeg kunnet forvisse mig om ved anvendelse af toldregistrenes enkeltindførelser, fx. 1604, hvor der for hver enkelt udenlandsk befragter findes et køberegister for de fortoldede varer; her noteres det ofte, at de er leveret fra Arboga, Vesterås eller en anden Mälaby. Skulde endvidere aarsagen til de store mangler, specielt for kobberet, ikke være den, at kobber i langt større udstrækning end nogen anden vare var kronens egen eksport¹. Ved en analyse af den anvendte bogføringsteknik, især principperne for, hvad der medtoges og hvad der udelodes, vil det være muligt at faa et ganske anderledes sikkert resultat og altsaa drage videre og rigtigere slutninger, end H. har kunnet. Det maa dog indrømmes, at fuldt gennemført blot for visse aar vilde denne metode kræve et meget omfattende arbejde.

I det hele taget vilde den strenge kildekritiker nok hist og her kunne sætte et lille mærke. En meget almindelig forsyndelse, som historikere selv ofte begaar, er sammenarbejdelsen af forskellige kilder; kildekritikeren derimod analyserer de to, viser forholdet imellem dem for sluttelig enten at forkaste den ene til fordel for den anden eller ogsaa anvende hver især paa sin plads. Skønt H. oftest har sans for kildens enhed, kan han ikke altid frikendes for denne tilbøjelighed. Lad os til eksempel tage en undersøgelse angaaende »godsavsöndringarna« (s. 304 ff.).

Der findes to samtidige kilder til bestemmelse af den svenske kronens godsoverdragelser til adelen, begge opgørelser fra 1652 over jordfordelingen; den ene kalder sig »Förslagh uppå Frälsze Mantalet« (bearbejdet i Bilag IV. 5), den anden »Extract opå Rijkzsens Mantal på närmeste Förslagh« (først fundet under udarbejdelsen, meddelt i facsimile som løst bilag og opstillet tabellarisk s. 306). De to kilder afviger en del fra hinanden; tallene i de enkelte rubrikker falder kun sjældent sammen — aldrig i de sammenregnede summer; særlig afviger opgørelserne over »gamalt frälse«, hvor »Förslagh« bestandig har større tal end »Extract«, og endelig er der i »Extract« opstillet en særlig post, »säterier«, mens disse i »Förslagh« indgaar som dele af de andre afdelinger. Desværre er det ikke lykkedes for H. at fastslaa de to kilders pro-

¹ Det er et aabent spørgsmaal, i hvor stor udstrækning kronens egen eksport er medregistreret; i toldregistrene er dog en stor del medtaget i aartierne omkring 1600, hvor den findes saavel i toldlængderne som i »avkortningerna«.

veniens eller med sikkerhed bestemme deres forskellige karakter og indbyrdes forhold. Skønt H. ved udførlige stikprøver (sammenligninger med de meget detaljerede »landsböcker») har fastslaaet, at ekstraktet »gav de riktigaste resultaten«, drister han sig alligevel ikke til at lægge dette til grund fremfor det saakaldte »Förslagh«, men anser det for »lempligast att ta hänsyn till slutsatserne på grundval av båda«. Resultatet heraf bliver dels en samarbejdelse, der sideordner mere sikre med mere usikre resultater, dels en parallelfremstilling, der gør et i forvejen vanskelig tilgængeligt stof endnu mere indviklet. Det forekommer mig, at H.s bestemmelse af en øvre og nedre grænse for overdragelsernes omfang kun vilde have fuld gyldighed, hvis principperne for de to opgørelser i forvejen var sikkert fastslaaet. Kildekritisk rigtigere vilde det sikkert have været, om H. — selv uden at have ført fuldstændig bevis for rigtigheden deraf — havde foretrukket ekstraktet fremfor »Förslagh« (hvis betydning vist bedst svarer til »overslag«) og benyttet det saa langt som muligt. Slutninger ud fra den ene kilde vilde være af relativ stor paalidelighed og fremstillingen vilde blive anderledes simpel. Gør man derefter brug af H.s — i og for sig sandsynlige — hypotese, at differencen mellem de to kilders tal beror paa, at avgrænsningen mellem gammelt og nyt »frälse« er sat til forskellig tid (i »Förslagh« til Gustav Vasas død, i »Extract« derimod til Gustav Adolfs tiltræden), kan godsafsondringerne fordeles paa de to perioder — men her bliver usikkerhedsmomentet ganske anderledes stort. Kildekritikkens gyldne regel om saavidt muligt at sondre skarpt mellem resultater af forskellig paalidelighedskvalitet vilde derved være sket fyldest.

Allerede her, men endnu tydeligere i det følgende, hvor H. ved at inddrage yderligere kilder søger at fordele godsafstaaelserne paa endnu kortere perioder (s. 307), forstaar H. fuldtud betydningen af sætningen om kildens enhed, men mener, at den ogsaa har sin begrænsning — især ved kilder af numerisk karakter, hvor slutninger paa grundlag af forskellige kilder kan »limitera verkligheten«¹. Denne betragtning er rigtig, men det er en yderst farlig metode, der for ubestemmelige kilder kun maa anvendes i yderste nødsfald og da selvfølgelig med reservation og iagttagelse af den allerstørste forsigtighed. I den praktiske behandling af godsafstaaelsernes udvikling er H. da ogsaa klar over sin forsyndelse mod enheden, idet han her som overalt understreger det usikkerhedsmoment, der kommer ind, naar man sammenfatter heterogene kilder (resultaterne bliver nok »i hög grad approximative«, mener han, »eftersom olika källor ge olika resultat«). H.

¹ Udtryk anvendt af forf. i brev til anm.

giver endog her afkald paa at finde fejlgrænserne; han anser det for nødvendigt at forkaste alle absolutte tal til fordel for den procentuelle fordeling, der netop i denne sammenhæng er af størst interesse. Disse relative tals »tillförlitlighet är antagligen större« end de absolutte tals, mener H. Ja, sikkert, men ikke givetvis, og i hvert fald kan resultatet aldrig blive fejlfrit. Den strengt kildekritiske historiker turde aldrig have tilladt sig at sammenfatte saa forskelligartede kilder. Men paa den anden side: prof. Heckscher har ret; der kræves virkelig en bro imellem dem. Og hvad er da mest prisværdigt: paa forhaand at opgive, eller dog at gøre et forsøg, som ganske vist ikke er solidt, men som heller ikke giver sig ud for at være det? Dommen vil her altid være stærkt subjektiv, men afhænger i sidste instans alene af de resultater, de enkelte konstruktioner fører til; den fortjeneste har forsøget i hvert fald, at det opfordrer efterfølgerne til at grave dybere.

Endelig et sidste eksempel, der ganske vist ikke faar betydning for fremstillingen, men som viser historikerens og økonomens forskellige indstilling: økonomen korrigerer og supplerer en kilde eller metode, hvor historikeren vilde forkaste. Forssell havde i sin tid anvendt forholdet mellem størrelsen af den beregnede høst og det beregnede folketal i sidste halvdel af det 16. aarh. som bevis for en relativ velstand, idet høstudbyttet pr. indbygger blev forbavsende stort, større end i 1870. H. paaviser nu store mangler ved begge grundtal; hans korrektion giver kun ca. halvdelen. Alligevel forkaster H. ikke straks metoden i sin helhed, men »en kontrol är högst behövlig«; denne kontrol finder H. i de langt sikrere kalorieberegninger paa grundlag af samtidige udspisningslængder, og disse fører til samme gunstige konklusion som Forssells. De Forssell-Heckscherske høstberegninger er ikke alene for usikre, men ogsaa misvisende som udtryk for velstand; H.s kalorieberegninger er det primære og ikke en kontrol.

Skal man sammenligne de to arter af kritik: historikerens systematiske kildekritik med den økonomiske teoretikers realkritik, er det vanskelig at give nogen forrangen. Det ideelle vilde være at beherske dem begge, men det er vel neppe muligt for nogen; for den økonomiske historie er jeg nærmest tilbøjelig til at lade vægtskaalen synke svagt til fordel for realkritikken.

Særlig opmærksomhed fortjener H.s fine talforstaaelse, den stadige omregning af de foreliggende tal og den udsøgte sans for at opstille dem i tabeller og diagrammer netop i den form, der paa den mest simple og mest rigtige maade dækker det økonomiske indhold. Jeg har tidligere nævnt opstillingen af det handelsstati-

stiske materiale og skal her nøjes med at henvise til de to tabeller s. 556, hvor hele det økonomiske resultat af det meget omfattende materiale til handelsbalancen i 17. aarh. rummes i en nøddeskal¹. I den lige omtalte tabel over udviklingen af godsafstaaelserne (s. 307) fremgaar forstaaelsen af de rette forhold af et enkelt typisk træk; afstaaelserne under de forskellige regenter udregnes ikke blot totalt, men omregnes ogsaa pr. aar. Ligeledes udregnes befolkningstilvæksten selvfølgelig heller ikke ved den simple gennemsnitsprocent, men ved sammensat renteberegning (s. 30).

Et af de smukkeste eksempler paa, hvorledes et materiale kan blive endevendt og udsuget til sidste draabe, er behandlingen af jernproduktionen, især »brukshanteringen« udvikling. Ikke alene er et stort materiale blevet sammentrængt i 7 parallelle tabeller (ialt kun 3 sider), men yderligere er det blevet anvendt til at belyse udviklingen fra hundrede aar forud. Et fuldstændigt materiale foreligger nemlig kun for saa sene aar som 1695 og 1747, mens det springende punkt i problemstillingen ligger i 1636. Spørgsmaalet er, hvad der blev følgen af, at regeringen i det aar — især af frygt for træmangel til smeltningen — forbød oprettelsen af nye »bruk« i Bergslags-distrikterne; udenfor disse omraader skulde næringen derimod være fri. Ved opstillingen af det meget fint udtænkte tabelsystem lykkes det H. at projicere fordelingen fra kildernes tid tilbage, saa man paa fuldgyldig maade kan aflæse udviklingen gennem hele det 17. aarh. Resultatet bliver en ny demonstration af modsætningen mellem politikkens hensigt og den opnaaede virkelighed. Bergslagen havde nok ikke helt samme relative fremgang som de udenforliggende jernproducerende egne, men i absolutte tal gik saavel antallet af »bruk« som produktionen stærkt fremad. I henholdsvis 1695 og 1747 udgjorde produktionen i »bergslagsbruk« oprettet efter 1636 henholdsvis 40 % og 46 % af den samlede produktion i Bergslagen. Og af Sveriges samtlige eksisterende »bruk« i 1695 faldt 49.7 % af de nye (oprettet efter 1636) paa Bergslagen; af de ældre var procenten dog langt større nemlig 77.6 %².

¹ Man kunde dog godt samtidig ønske sig statistikkens tal mere udførligt meddelt, bl. a. ogsaa de absolutte tal, men H. har udskudt dette til en publikation af hele det handelsstatistiske materiale 1637—1738, der nu som en del andet her benyttet materiale foreligger i Økonomisk-historisk Instituts samlinger.

² En lignende tilbageregning fra et senere materiale til tidligere forhold er de foretagne beregninger over befolkningstallet i første halvdel af det 18. aarh., dels en beregning af blodtabet i den store nordiske krig ud fra befolkningens sammensætning af køn og aldersklasser i »tabellverket« (folketællingerne) siden 1750, dels rekonstruktionen af folketallet fra 1750, aar

Skønt forholdsvis lidt udnyttet i den samlede fremstilling (til belysning af krigsfinansieringernes karakter) skal den dybtgående analyse af betalingen af den anden Älvsborg-lösen 1613—19 fremhæves (Studier s. 175—218). Det smukt bevarede materiale, i Kammararkivet alene 82 pakker (»buntar«), ført i den tids meget primitive og uoverskuelige bogholderi, har H. formaaet at trænge sammen til 6 moderne hovedregnskabsoversigter. Heri findes nøjagtige oplysninger om karakteren af alle transaktioner: rigsdalerskatten, som den udskreves, som den oppebares af de lokale myndigheder (oftest i andre mønter eller in natura) og indbetalingen til den særlige kasse efter en lokal »förväxling«; ligeledes redegørelse for de finansoperationer, der supplerede og formidlede skatteindtægten, fortrinsvis salg af kobber, men ogsaa laan saavel indenlands som i Nederlandene, og endelig udbetalingen til Danmark. Alt i alt en enestaaende analyse af den finansielle og økonomiske mekanisme paa overgangen fra gammel til moderne husholdning.

Karakteristisk for H.s stadige gennemprøvning af sit materiale er de to diagrammer over skatteyderne som udtryk for velstandsudvikling (diagr. II—III). Oprindeligt fandtes kun nr. II, der udtrykte udviklingen i absolutte tal; anvendelsen af forskellig skala for hver lens kurve førte dog til en meget smuk parallellisme af overbevisende helhedsvirkning. Det senere tilkomne logaritmiske diagram (III) er imidlertid ganske anderledes fintmærkende i kraft af de rette dimensioner, som logaritmerne ifølge deres natur maa medføre.

Sammenspillet af tallenes indhold og de anvendte synspunkter kan man lære af dette værk. Som bekendt siger det forandrede prisniveau for de enkelte varer ved sammenligning af vidt adskilte perioder os kun lidt eller intet; et samlet prisindeks fortæller ikke meget mere — desuden er det praktisk talt umuligt at opstille et retfærdigt generalindeks. H. har derfor ikke indskrænket sig til diagrammernes kontinuerlige prisudviklinger (se nedenfor s. 178), men finder ved anvendelse af den engelske økonom J. S. Nicholsons metode de relative prisers forløb, dvs. i de forskellige perioder de indbyrdes relationer mellem de enkelte varer og varegrupper. Derved faar man et udtryk for den forandrede knaphed og efterspørgsel (s. 125 ff. og bilag VII). I forhold til moderne tid ligger

for aar tilbage til 1720 ved hjælp af oplysninger om fødte og dodes antal. Disse analyser har allerede frembragt en frugtbar diskussion, dels af prof. A. Montgometry i en anmeldelse i (Sv.) Hist. tidskr. 1936, dels herhjemme af fhv. departementschef Ad. Jensen (Pers.hist. Tidsskr. 1935); — i Studier s. 255—86 har H. taget hensyn til begge.

den største forandring mellem levnedsmiddelgrupperne paa den ene side og industrivarerne paa den anden; ved et fortsat fald siden 16. aarh. udgør fabriksprodukternes priser kun 20—25 % i forhold til levnedsmidlerne; forholdet mellem vegetabilier og animalier har derimod fortsat været ret konstant.

Undtagelsestilfælde, hvor H.s opstilling og analyse af tabeller ikke virker helt tilfredsstillende, kan dog findes; saaledes er indholdet af tabellen s. 303 om fordelingen af »gods- och ränteavsöndringarnas jordnatur« ikke helt udtømt. H. vil vise, at kronen ikke sondrede mellem afstaaelse af det landgildeydende krongods og det skatteydende jordegne gods (skattegods); det var i begge tilfælde afgifterne, der overlodes uden hensyntagen til ejendomsretten. H. mener nu, »att ränteavsöndringarna (på skattejord) representerade rentav ett väsentligt högre värde än godsavsöndringarna (på kronojord)«. Den opstillede tabel over udviklingen i de to landsdele Uppland og Södermanland synes dog efter H.s egne beregninger kun at bekræfte hovedreglen for Upplands vedkommende: 65 % af afsondringerne var her skattejord. For Södermanland var forholdet netop omvendt: 71 % faldt paa »kronojord« og kun 29 % paa »skattejord«. De øvrige landsdele skulde dog efter H.s opfattelse vise mere af Upplands end af Södermanlands type. En nærmere betragtning viser imidlertid, at H.s hovedregel ogsaa gælder Södermanland. H.s tal er nemlig ikke det rette udtryk for tendensen; man maa ogsaa tage de oprindelige dimensioner mellem de to kategorier i betragtning. Det viser sig da, at af det oprindelige gods er der efter afsondringerne indtil 1654 følgende tilbage: for krongods: i Uppland 74.6 % og i Södermanland 63.6 %; men for skattegods: i Uppland 90.0 % og i Södermanland 79.7 %; Forholdet mellem bevaret krongods og bevaret skattegods bliver saaledes: for Uppland 1 : 2.5 og for Södermanland 1 : 1.7, saaledes at tendensen til at angribe skattegods i virkeligheden i begge omraader har været saa langt den stærkeste. Forskellen synes for stor til at skyldes tilfældigheder; der er i hvert fald grund til at søge efter aarsagerne.

Jeg har tidligere berørt H.s sans for det kvantitative; han kan dog ogsaa være for afhængig deraf. Ved behandling af nydannelser og ændringer kan han undertiden tillægge de enkelte elementer betydning efter deres numerale størrelse. Ofte kan dette være sundt, fx. i hans konfronteringer af den økonomiske politik imod kendsgerningernes tørre tal. Undertiden indrømmer H. dog selv, at der af indre grunde maa tillægges i og for sig ringe foreteelser mere indgaaende behandling og større betydning

end dets lave procenttal angiver, fx. ved »säteri«-dannelserne (oprettelsen af skattefri hovedgaarde) i det 17. aarh.: maalt i forhold til den samlede jord var det en ganske underordnet sag (højest 5 %), men den betød en stærk omdannelse af økonomiske og især sociale forhold (s. 318 f.).

Denne sunde vurdering savner jeg paa andre punkter, hvor H. fæstner sig lidt for stærkt ved de rene talforhold. Det mest udprægede eksempel er sikkert det indledende kapitel: »Folkmängdsförhållanden«. Udgangspunktet er her befolkningstætheden, hvor Sverige sammenlignes med fastlandet: Sverige ($\div$ Norrland) o. 1600 $4\frac{1}{3}$ indb. pr. km², Tyskland 25; i vore dage henholdsvis 25 og 135. Paa disse tal konkluderer H., at Sverige paa Gustav Vasas tid »representerade . . . en synnerligen primitiv ekonomisk typ«, hvor man »förmodligen kommer verkligheten närmast« ved at sidestille den tids Sverige med karolingertidens Vest- og Mellemuropa (s. 32). Denne sammenligning maa jeg opponere imod; der findes andre betydende faktorer end befolkningstæthed: teknik, samfundsstruktur og almindelig kultur. Konsekvensen skulde blive, at man med lige saa stor ret kunde sidestille det moderne Sverige med reformationstidens Tyskland! Her har oppositionen imod Sveriges tillem্পning af fastlandets bypolitik i Sverige, skønt det kun havde en bybefolkning paa 5 % mod Tysklands 25 % (»likartad politik« paa »olikartad verklighet«), ført H. for vidt.

Ved behandlingen af det stillestaaende landbrug, forekommer det mig til gengæld, at H. gaar til den anden yderlighed. For en stor del hænger det sikkert sammen med det rent praktiske forhold, at dette erhverv er saa lidet oplyst; noget skyldes dog ogsaa H.s principielle stilling, at lægge hovedvægten paa det dynamiske fremfor paa det statiske (»det blir naturligt at lata främställningens rytme bestämmas av det mer föränderliga« (s. 21). Dette princip er i virkeligheden historikerens egen. Men historien er ikke rytme alene; der maa være hvilepunkter bestaaende af tilstandsbeskrivelse, og mens hovedvægten for den dynamiske udvikling maa lægges paa de udslaggivende faktorer, maa den ved den statiske beskrivelse lægges paa de bærende elementer. Anvendt paa det foreliggende vil det sige, at der skulde være tilmaalt landbruget en ganske anderledes plads som forudsætningen for udviklingen af det hele Sveriges økonomiske liv. Et andet spørgsmaal er, om H. har ret i den opfattelse, at landbruget har været saa stillestaaende? Det gælder i hvert fald ikke i Danmark, saa vidt det i øjeblikket kan overses.

Med undtagelse af jordejendomsfordelingen¹ er landbofor-

¹ En samlet og lettere tilgængelig fremstilling har H. givet i sit foredrag

holdene i det hele stedmoderligt behandlet. Mens arbejderforholdene for de arbejdsmæssigt set lidet betydende bjergværkerhverv er fremstillet ret udførligt, findes der kun svage tilløb til en tilsvarende skildring af beskæftigelsesproblemerne indenfor det ulige vigtigere landbrug; foruden paavisningen af hoveriets overmaade ringe betydning og udstrækning — bl. a. fuldstændig mangel af ufrigt hoveri, findes der kun en kort omtale af tyende-forholdene (tjänstehjonstadgan s. 326 ff.), der karakteriseres som det »enda viktiga arbetareproblem« i ældre tid. Alene dette havde fortjent en mere indgaaende behandling; vigtig er ogsaa forholdet mellem gaardmænd paa den ene side og husmænd (torpare) samt landsbyhaandværkere og andre jordløse paa den anden, det økonomiske samspil »på lårdsbygden« og dennes organisationsformer — noget af det, der er kærnen i John Frödins studier for den senere tid; landsbydriften har i virkeligheden været en særdeles vigtig »företagsorganisation«. Glemmes maa det dog ikke, at ogsaa her har H. fremdraget nye forhold og sat meget i den rette sammenhæng.

Et vist misforhold gør der sig ogsaa gældende i skildringen af den indre handel i modsætning til udenrigshandelen, om end her med større ret. Udenrigshandelen er hos H. en hovedstamme, medens den indre handel — naar undtages Gustav Vasas personlige handel — maa nøjes med en kort karakteristik af markeds-handel og »gårdfari« (bissekræmmere) fra det 17. aarh. Alene karakteristikken af indre handel som »allmän livsfunktion« for alle klasser opvejer dog mange sider beskrivelse, selv om den ikke er tilstrækkelig. Samspillet mellem land og by, for Stockholm specielt Norrlandshandelen og forholdet til Mälargebetet, vilde være overordentlig »central«, og et materiale dertil har i hvert fald Stockholm i regnskaberne over »lilla tullen« (accisen), men det meget store arbejde at udnytte dem er overladt den fremtidige forskning.

Det vilde være fristende at fremdrage langt flere af de spørgsmaal, H. har givet nyt indhold; hver side rummer nye løsninger og afdækker samtidig nye problemer, de fleste ganske vist kun af speciel svensk interesse, men mange dog af stor almindelig betydning. Jeg skal her indskrænke mig til at fremdrage et par. Behandlingen af befolkningsproblemerne og velstandsudviklingen er som anført særdeles interessant — ogsaa principielt; jeg kan dog i det store og hele nøjes med at henvise til Montgomerys anmeldelse paa historikerkongressen i Stockholm 1935; trykt i Nordisk tidskrift 1935 s. 329—43.

delse, der specielt behandler disse problemer. Overensstemmende med Montgomery vil jeg anvende skattemandtalsdiagrammerne med noget større forsigtighed end H. selv. Som H. anfører og hans svenske anmelder understreger, har svingningernes betydning for velstanden kun gyldighed for kortere perioder; for længere maa befolkningstallet afgjort blive vigtigere. Men ogsaa fra aar til aar bliver svingningerne let misvisende. Jeg deler i og for sig H.s opfattelse, at nødsaar mere er dikteret af epidemier og misvækst end af krige, men kan dog ikke tilbageholde en mistanke om, at en langt mere effektiv skatteudskrivning i krigstider gør kurven til et for gunstigt barometer. En analyse af den sociale organisation — og specielt familiens — i forbindelse med og uafhængig af en kildekritisk undersøgelse af skattelængdernes karakter og sammensætning — ikke blot summerne — kunde gøre en bedømmelse paalideligere. Jeg indrømmer tabellernes og diagrammernes overordentlig store værdi som arbejdshypotese, men som endeligt resultat trænger de til bekræftelse.

Et af de vigtigste problemer for den internationale økonomiske historie knytter sig til priserne. I mange aar har en international kommission under ledelse af professor Beveridge arbejdet med priskilder fra en lang række lande. Desværre er intet af dette publiceret, saa H. har maattet gøre sit arbejde fra grunden af og har kun haft de danske kapitelstakster at sammenligne de svenske priser med¹. Det svenske materiale er ingenlunde godt, saa slet, at H. endog har afslaaet at lade Sverige representere i kommissionen², og i virkeligheden endogsaa daarligere, end det fremlagte materiale giver indtryk af; ikke alene er der mange lakuner, men yderligere er kvaliteten for en del ringe, bl. a. er de meget benyttede »varehus«-regnskaber ofte kun aarligt fastsatte takster, saaledes at det ikke kan opfylde den moderne prisstatistikks krav: enhedsserier, lokale og aartidsmæssige svingninger, hvis endelige funktion giver landets endelige aarspris, og hvis yderste maaler et generalindeks (pristal). H. har imidlertid udnyttet sine priskilder overmaade langt; møntforvirringen har han praktisk talt

¹ De mest moderne prisstatistikker er i øjeblikket Lord Hamiltons over de spanske priser og A. P. Ushers over de franske og engelske hvedepriser (Review of Economic Statistics vol. XII og XIII (1930—31), som H. dog ikke har anvendt.

² Det danske prismateriale synes derimod ikke saa daarligt; bortset fra de udmærkede kapitelstakster, der jo ikke er virkelige handelspriser, men afløsningstakster for kornafgifter (forholdet til de reelle priser er aldrig blevet undersøgt), findes der rige pris- og lønkilder fra det meste af 16. aarh., lensregnskaber, byregnskaber m. m.; som lønkilde maaske først og fremmest sundtoldsregnskaberne.

elimineret, bl. a. ved konstruktion af dobbeltdiagrammer (i daler som udtryk for de internationale priser og i mark örtug som indenlandske priser). Priserne er omsatte fra absolutte til relative tal og i det hele bearbejdet efter saa fine metoder, som materialet kan bære. Ogsaa et — ganske vist »ovägd« — generalindeks har H. forsøgt at opstille ved anvendelse af en snes varer; H. anfører selv dets store begrænsning, især ved at den faatallige gruppe af korn aldeles ikke kommer til sin ret — i virkeligheden burde den betyde over halvdelen; derved kommer indeks i for høj grad til at give udtryk for importvarer, saaledes at internationale priser kommer til at betyde alt for meget i forhold til de hjemlige. Desværre begynder prisserne først med 1540, saaledes at man ikke kan sammenligne det svenske prisforløb med det internationale for hele det 16. aarh.'s store prisstigning. Saa meget er dog sikkert, at den virkelig store prisstigning maalt i sølv først sætter ind ved aarhundredskiftet, især 1600—20; men denne lidt unormalt sene stigning er ogsaa den eneste betydelige afvigelse — fuldt forstaaelig i betragtning af Sveriges fjerne beliggenhed og dets sene økonomiske udvikling. — Velgørende er iøvrigt H.s polemik mod den gamle omregning af priserne til sølv.

Fin og forstaaende er i det hele pengehistorien, der her er fuldstændig udskilt fra numismatikken. H. har den samme sunde opfattelse af forholdet mellem penge og kapital, som han selv tillægger Gustav Vasa (bl. a. s. 77 f.), og som herhjemme dr. Birck havde. Et lands styrke bestaar ikke i dens skatsamling — i stærkt krævende tider som fx. krig er den alligevel opbrugt paa forbavsende kort tid — men i dets produktionsevne. Under vasa-tidens naturalhusholdning herskede der sikkert en rigtigere forestilling om økonomiske realiteter end under merkantilisterne; for »sedan penningslöjan har lagt sig över näringslivet, är det endast naturligt att man tar molnet för Juno. Det betyder verkligen icke att molnet är Juno« (s. 78). I forholdet mellem natural- og penge-husholdning har H. altsaa samme opfattelse som Dopsch: at penge-husholdningen ikke absolut behøver at være et højere trin, og at det ikke er to systemer, der udelukker hinanden, at de tværtimod til stadighed findes jævnsides, men veksler i intensitet. Sverige er maaske endda det ypperste eksempel herpaa: svindende naturalhusholdning siden Gustav Vasa, men under storhedstiden ved kobbermønten, godsreduktionen og indelningverket atter tiltagende i styrke, samtidig med at vekslen som betalingsmiddel dog var langt mere udbredt end fx. i Danmark. Som en speciel indsats kan nævnes H.s paavisning af, at prissingningerne var lige saa store under naturalhusholdning som ved pengehusholdning,

idet man ogsaa da vurderede i penge. Ikke mindre vidtrækkende er paavisningen af, at der ved kronens salg under godsafsondringerne ikke gjordes forskel paa »kronohemman« med landgildeydende fæstere og »skattehemman«, hvor jorden var bondens ejendom; i begge tilfælde kapitaliseredes afgifterne (skat eller landgilde) (sml. ovenfor s. 175); konsekvensen heraf maa være, at jorden i sig selv betragtedes som værdiløs.

Dog kan jeg heller ikke tilbageholde et par kritiske noter. Ved afgørelsen af personers nationalitet tillægger H. sikkert kriteriet nordisk eller fremmedklingende navn for stor betydning; derved faar han sikkert et for stort antal udlændinge, idet de fremmede navne bevaredes, og i hvert fald med tredje generation maa man regne deres bærere som indfødte. S. 387 tager H. Göteborgs stigning i jerneksport (fra 17—18 % i forhold til Stockholms før 1700, til 30 % i de sidste aar før 1720) som et udtryk for denne bys store fremgang. Men er nu denne stigning naturlig? Hænger den ikke snarere sammen med, at Sverige saavidt muligt (af hensyn til spærringen af Øresund) maatte omlægge sin handel paa Vesteuropa fra Stockholm til landets eneste by ved Kattegat? Og er iøvrigt ikke den »uberørte udenrigshandel«, specielt for jern (s. 415 f.), der sættes i modsætning til den ellers saa stærke depression, ikke netop et bevis for, at krigens sidste aar var en økonomisk kraftpræstation, landets eneste effektive middel til krigsfinansieringen efter pengekatastrofen og skatters og laans svigten; efter at kobberet var opbrugt til det foregaaende aarhundredes krige, var netop jernet det lettest realisable og derfor det bedste objekt.

Sveriges historie i de behandlede aarhundreder er saavel politisk som økonomisk af overordentlig interesse, specielt i kraft af, at den er saa rig paa afvekslinger, hvor lange rolige perioder veksler med tider med en springende udvikling, fremgang saavel som tilbagegang. Hvilken betydning for en samlet vurdering af storhedstiden, aarsagerne til fremvæksten og faldet, faar nu professor Heckschers værk? »I det stora flertalet fall har det avgörande för politikens ekonomiska möjligheter icke varit själva statsfinansernas form och karaktär utan de underliggande mänskliga och materiella resurser som genom finansernas förmedling stått till förfogande för statsändamålen«, udtaler H. selv (s. 297). Og prøver man efter denne norm sammenhængen mellem den politiske og økonomiske ekspansion, fremgaar det, at Sveriges storhedstid endda ikke saa meget skyldes de primære »materiella resurser«, men at hovedvægten foruden paa det menneskelige initiativ maa

lægges paa organisationen. Landet var lige saa rigt, og befolkningen i mange henseender mere velstaaende paa Gustav Vasas tid end paa Gustav Adolfs, men værdierne var lettere disponible. I virkeligheden blev dog størstedelen af krigsudgifterne ikke baaret af det svenske folk, men af de underliggende provinser og krigsskuepladserne. Sverige havde et indtægtsoverskud af de erobrede provinser paa 40—50 % og forøgede sin statsindtægt med maaske 30 %; den svenske krone og adel kom i besiddelse af store dele af de erobrede provinsers jord, i Livland fx. 50 %, og af rigets samlede »ränta« (landgildeindtægt) faldt de 60 % paa de baltiske provinser. Men dog har det svenske folk følt byrden af den økonomiske forcering meget tungt; den afvikling af storpolitikken, som reduktionen betød — idet kronens kapital og indtægt ved at knyttes til jorden blev vanskeligere realisabel — kendetegnes ved en stærk materiel opgang, der kun overstraales af den økonomiske fremgang efter fredsslutningerne efter den store nordiske krig 1720—21.

Til slut maa jeg understrege, at store dele af den her fremførte kritik vilde være uretfærdig, hvis man ser den fra noget andet synspunkt, end det der har været det bestemmende for anmelderen: afstanden fra det ideelle maal. I alt for ringe grad er der gjort rede for det værdifulde; kun en brøkdel af nyvindinger og nyvurderinger er blevet berørt — og ikke altid de største. Værdien af H.s værk fremgaar maaske bedst af den ene ting, at det forekommer en større, jo mere man arbejder med det, som stofmeddeler, som metodisk fornyer og som litterært værk. I sit forord udtrykker forf., paa een gang beskedent og selvbevidst, sit haab om, at hans værk maa »ge impulsen till icke blott nya forskningar utan också forskningar av ett nytt slag — forskningar som både komplettererade och vid behov korrigerade den teckning jag nu har sökt åstadkomma«. Intet er sikrere, end at H.s værk og ideer vil blive udgangspunktet for den kommende generation indenfor svensk økonomisk historie og en uundværlig haandbog for den politiske historiker. For den økonomiske historie som videnskab endelig betyder Heckschers teoretiske og praktiske indsats ikke blot en klarere forstaaelse af dens eget væsen og dens egne funktioner, men hans værk har tillige betydet, at kløften mellem de to kategorier af dens tjenere, økonomen og historikeren, ikke føles saa skillende som før.

Aksel E. Christensen.
